

Varga Zoltán

DÉLSZLÁV DÉMONOK

– egy történelmi tévedés margójára –

Elég az önmeghatározásdiból, elég az értelmiségi játszadozásból – próbálom felidézni a nemrég elhangzottakat. Hiszen csakugyan, mire jó méricskélni, hogy ki a magyar, s ki nem, mert aki *igazán* az, annak ez, éljen akár itt, vagyis a Kárpát-medencében, a magyar határokon belül vagy kívül, akár Kanadában vagy Ausztráliában, annak ez nem lehet kérdés. Logikusnak is érzem különben az érzelmekre való hivatkozást, s természetesen a távolba szakadtak emlegetését. Elvégre aki a távolból is szeret, az nyilván mélyen és őszintén is szeret, az a szerelmes viszont, aki a "miért is szeretem?" kérdést kezdi feszegetni, nyilván a "kiszzeretés" útján halad már. Nem beszélve arról, hogy a nemzetet vagy a nemzetrészeket fenyegető veszélyhelyzetben a nemzeti önmeghatározás mellett lecövekelní főleg azért nem a legjobb megoldás, mivel tettek helyett mi egyebet jellelhetne "halványra betegítésnél".

Más kérdés, hogy az önmeghatározás hiánya ugyanúgy a veszélyeztetettség oka is lehet, mint egy rossz önmeghatározás, akkor

is, ha ez nem feltétlenül gondolkodói éleselméjűség, netán merő ízlés kérdése, még kevésbé a szándéké, hanem a történelem termeke inkább – nem annyira kitalálni kell tehát, hanem felfedezni, rálelni talán.

*

Ám mintha az indokolt vagy indokolatlan veszélyeztetettségérzet másoknál is valami önkereső önmeghatározást eredményezne. Mégha a belgrádi Knjizevne Novine című irodalmi lapban olvasott írás, *A szerbség támaszai* (Stubovi srpstva) szerzőjéről, *Milan St. Protić*ről nem is tudhatom, visszaütésnek érzi-e az első ütést, avagy jogtalanságnak és bűnnek, sőt a szó talleyrand-i értelmében többnek is, azaz hibának, amit mihamarabb korigálni kell, netán morálisan jóvátenni.

Nem mintha az önmeghatározás értelmiségi reflexei nem lennének nála is nyilvánvalóak, sőt sztereotípek is, mivel Protić nemzetének meghatározó támaszait úgy veszi számba, ahogy erre többé-kevésbé számítok

is. Elsőnek a *pravoszlávságot* említve, másodiknak az *államalkotói szerepet*, harmadiknak a *monarchiához való ragaszkodást*, negyediknek viszont (attól tartok, komolytalanságig menően aktualizálóan) a *kommunistaellenességet* – alighanem éppen túlon-túl általános érvényűsége miatt tükrözve az ilyenféle veszélyérzet fakasztotta nemzeti önmeghatározások önmaga körül forgó sterilítását.

A pravoszlávságról mindenekelőtt azt mondja el, hogy vallásukban és egyházukban a szerbek mindig valami sajátosan egyedülvalót láttak, valamit, ami semmi máshoz nem hasonlíthatóan őket jelenti. Szinte önmagától azt az ellenvetést váltva ki a kívülállóból, hogy a szerbség végső fokon mégis csak egyike csupán a különböző (a görög és a román kivételével szláv) ortodox vallású népeknek, amelyek közt nem is tartozik a legnagyobbak sorába, úgyhogy legfeljebb a Protić által külön is kiemelt és a hagyomány szerint az egyes nemzetségek keresztény hitre tértenek évfordulóját őrző házi szent, másoknál valóban meg nem található kultusza tekinthető "nemzetspecifikus" sajátosságnak. Belül a bizánciságnak azon a körén, amelyet hovatartozástól függően lehet európaiságból kirekesztő tényezőként emlegetni, de zászlóként is lobogtatni. Meg persze a *cazaropapizmusra*, a bizánci császárok egyházfőlttségére is asszociálni mindjárt, egyházi és világi hatalom szétválaszthatatlan egybeforrtságára, no meg arra, ami a keleti kereszténység tájain nem ment végbe, kezdve a pápaság és császárság intézménye közötti küzdelemtől, a reneszánszon, a reformáción és ellenrefor-

máción át egészen a felvilágosodásig, a forradalmak koráig, illetve a parlamenti demokráciáig, mindaddig tehát, amíg talán "letárgyaltsága" miatt is felesleges tovább sorolni. És aminek hiányából akár még olyan következtetéseket is levonhatunk, hogy na lám, a nemrég kimúlt szovjet világbirodalmon belül az ellenállás különböző megnyilvánulásaival igazán csak azokban a vazallus-államokban találkozhattunk (ám itt kivétel nélkül), amelyek a nyugati kereszténység kultúrkörébe tartozónak számítanak. Alkalmasint nem is csak mert "nyugati keresztények", hanem mert "kereszténységen túliak" is, amiért a kereszténység *után*, de a kereszténységet mégsem lerombolón a történetek *náluk* történetek – vagy csak *hozzájuk közelebb* inkább. Ahelyett, hogy külhoni termékként és késéssel kerültek volna be, mint a marxizmus is Oroszországba. Mert azért Románia példája, az, hogy a Ceausescut megdőntő forradalom az ország nyugati és (közép)európaibb felében, sőt "nyugati keresztény" kezdeményezésre robbant ki, hogy aztán az ortodox(abb) rész inerciája okozza megrekedését, éppúgy jellemzőnek látszik, mint Jugoszláviáé, ahol az eltérő kulturális égtájak eltérő reagálása az eretnek-bolsevizmus egyéni stílusú helybenjárására sokban okozója lett a tragédiának. Netán az ortodoxia fokozottabb "államhatalmisága" folytán, amiért a keleti kereszténység sok évszázados alattvalói mentalitást kialakító munka után kényszerült átadni államvallási pozícióját a marxizmus-leninizmusnak. Több mint másfél ezer évvel azután, hogy a hittudományi kérdésekben hatalmi szóval döntő Nagy Konstantin itt, keleten

abban a róla Konstantinápolyá keresztelt Bysantion városában tette a kereszténységet államvallássá, amelyet a szerb ma is *Carigrad*nak emleget, császárvárosnak. És hát ennek említésével mindjárt a Bizánc örökébe lépő orosz cárizmushoz is elérkeztünk, ahhoz, hogy a császári, illetve a cári címet a végtelen keleti szláv térségek uralkodói Konstantinápoly eleste után kezdték viselni csupán. Mivel császár keleten éppúgy csak egy volt, a göröggé lett kelet-római, mint nyugaton a frankként, majd németként váltakozó sikerrel felújítani igyekezett nyugat-római, amiért is ha a régió valamelyik uralkodója cárnak tituláltatta magát, mindenképpen a császárvárosi trón iránti igényét juttatta kifejezésre. Ahogy azt a szerb Dušan* is tette – éppúgy nem nyerve el, mint később a német-római a magyar Corvin Mátyás sem.

*

Különben a történelem ballisztikus görbéje párhuzamra esésbítő itt. Amiért mindkét uralkodó letűnté után meredeken hanyatlik le, egyikük esetében az 1389-es rigómezei csata, másodikában Mohács hős vértől piro-sult gyászterére.

És hát éppen itt, a nemzeti nagylét katasztrófába torkolló korszaka után mutatkozik meg a szerb pravoszlávság jellegében valami, ami talán mégis csak joggal tekinthető egyedül a szerbségre jellemzőnek. Amiért a

Nemanjićok királyságának megszüntetésével a szerb pravoszlávia egy, immár nem létező államisége emlékéhez kötődik – állam nélkül maradván meg államvallásnak. Elsősorban a nemzeti tudat ébrentartása érdekében idealizálva az elveszett szerb államot, s hitelve el, – amint azt maga Protić is elismeri, – az egyszerű és tanulatlan szerbekkel, hogy a népi hőskölteményekben megénekelte diadóséges múlt valóban létezett is. Nemesak tiszteltünket kiváltón töltve be nemzetfenntartó szerepet, de az elveszett haza, voltaképpen az államiség újjászületésének reményét is életben tartva. És nem csupán az erőszakos térítés helyett inkább keményen adóztató és jancsárrá hurcoló iszlám uralmával szemben védekezve sikerrel, hanem a nyugati kereszténységgel szemben is elsősorban a Habsburgok uralta történelmi Magyarország tájain, ahová éppen egyháza vezetésével, a szerbség több hullámban is kirajzik – ott is tehát, ahol az őslakosság nyelvileg és eredetét tekintve eltért tőle, de ott is, ahol a szerbség egyedül vallásában különbözött a befogadó területek népességétől. Vállalni kész szerepétől eltekintve, hiszen a jövevények határörként katonáskodni voltak hajlandók elsősorban, szabad parasztként még úgy-ahogy, de semmiképp sem jobbágyként túrni a földet. Pedig a jobbára tiszteletben tartott granicsári kiváltságok és türelmi rendeletek ellenére a jobbágyi sorba süllyesztésre időnként éppúgy történtek kísérletek, mint a katolizálásra, holott ez az utóbbi csak akkor veszélyeztette a

A XII. században Nemanja István (Nemanjićok), majd Dušan szerb cár (1331-1355) és fia vezetésével önálló szerb állam jön létre. (a Szerk.)

fennmaradást, ha a szerbséget a pravoszlávsággal azonosítjuk. Persze, az intézmények önfenntartó reflexei mindig is messzemenőleg kihatottak a történelemre. De azért természetes a kérdés: amikor a szerb pravoszláv egyház ezt tette, nem önmagát védte-e mindenekelőtt, nemcsak valóságos veszélyek ellen védekezve, hanem képzelték ellen is – legyen bár szó *Vuk Karadžić* megreformált cirill írásának arról a latin, tehát katolikusgyanús "j" betűjéről, erről a bizonyos "jottáról", amit gyakran emlegetünk. De Az ember tragédiája homousion – homoiusion vitájának vízvonalasító "i"-je is eszünkbe juthat. Na meg a Tankréd lovag alakját magára öltő Ádám, aki ma kéksisakosként (Carringtonként, Vance-ként, Owen-ként?) érkezve boldogtalan Balkánunk gránát- és genocidium szaggatta tájaira, képtelenül megérteni, hogy egy efféle Árva hang hiánya vagy megléte két külön világot is jelenthet. Nem mintha feltétlenül okunk lenne csodálkozni, hogy ugyanazon esemény vagy jelenség mindössze a nézőpont közelségétől – távolságától függően tekinthető tragédiának vagy komédiának.

*

Természetesen a pravoszlávságot nem egyedül Protić tekinti a szerbség elsősorú támaszának. Az említetteken kívül elmondva róla még, hogy amint a szerb állam újbóli megteremtéséhez a történelem megváltozott csillagállása lehetőséget kínált, a szerbség tudatában fokozatosan átengedte helyét az államiságnak. A különben hosszú időn át Európa-szerte abszolutizáltak és istenítettek.

Aminek éppen mert az istenített dolgok mindig képesek kiváltani ellenszenvünket, sokáig akár lassú elhalásában is hinni lehetett, sőt lehet ma is azt tartani róla, hogy minél kevesebb van belőle, annál jobb, mindössze lebecsülni nem szabad jelentőségét. Legkevésbé nemzetfenntartó erőként – amit mi, államhatárokon kívülivé anyátlanodott magyarokként mindenképpen a magunk bőrén tapasztalhattuk. És hát az oszmán hódítás nyomán a valamikori szerb állam nem úgy szűnt meg, mint Mohács után a magyar, hogy valószínűtlenül keskeny faragott és Habsburggá vált Magyar Királyságként, valamint a Sztambulnak adózó Erdélyi Fejedelemségként valami mégis maradt belőle, hanem teljes egészében és folytatás nélkül, hacsak azokat a szerb határőrvidékeket nem tekintjük ilyennek, amelyek az elveszett hazához soha nem tartozó területeken jöttek lét-

re, nem csupán a valaha magyar lakta déli országrészeket formálva át lassan Vajdasággá, hogy napjainkban már ezt is a végleg Szerbiává való lenyeletés veszedelme fenyegetse. Ámde eljutott a szerbség messze északra, főleg a Duna mentén, egészen a Felvidékig, nyugaton meg, Bosznia és Hercegovina hegyvidéki tájain át egészen az Adria partjáig, míg egy csoportjuk egyenesen kikerült a szerbséget sokáig szuperóriás anyácskaként védelmező Oroszországba. Nyilván pravoszlávsága folytán olvadva be akadálytalanul a nyelvileg csupán rokon orosz népességbe, éppen annak köszönhetően tehát, ami más tájakon sikerrel óvta meg a vele azonos anyanyelvűekkel való egyesüléstől. Nem bizonyos, hogy akár a maga, akár mások szerencséjére.

Ámbar ez a megjegyzés némileg azt a múlt századi cseh toll alól kiszaladó megállapítást is felidézheti, miszerint a magyarok bejövetele a legnagyobb szerencsétlenség, ami a történelem során a szlávást érte. Vagyis, amiért megalomániásan fúziós nemzetállamoknak vagyunk útjában. Egyébként nem tudom, miért a német mondás, miszerint Csehországnak nincs határa, valójában Szerbiának nincs. Vagy a szerbségnek inkább. Abból a hazavesztettségből eredően, ami a tovább élő álom-állam valóráváltásának vágyát növeli határtalanná, már-már fantazmagóriának tetszőnek is ugyan a csüggedésre vagy csupán realizmusra hajló többség szemében, hogy egy adott pillanatban an-

nál inkább megfellebbezhetetlen parancsot, kategorikus imperatívust jelentsen egy mindenre elszánt és az adott pillanatban fanatizálni és terrorizálni egyaránt hathatósan tudó kisebbségnek. Azt, hogy a szent cél érdekében semmi sem megengedhetetlen, úgy-hogy hazafiság és martalócság egybeolvadásán itt éppúgy nem kell csodálkoznunk, ahogy azon sem, hogy nem csupán az ellenséggel szemben nincs kímélet, de az árulók iránt sincs; – Karadjordje, dinasztialapító felkelővezér a vele nem tartókat egyszerűen felkoncolja; ha számára elérhetetlenek, úgy házaikat borítja lángba, mielőtt saját kezüleg lőné le apját, állítólag tulajdon szülőanyja biztatására, amikor az, a felkelés bukásakor, nem hajlajdó követni fiát a száműzetésbe. Mert a példakép itt az a *Miloš Obilić*, aki a rigómezei csatában azért színlel megadást, hogy azután, behódoló sarucsók közben, a hódító Murad szultánt törével küldje a hurik mennyországába. Legalábbis a nem minden történész által aláírt legenda szerint, ám arra mindenképpen alkalmasan, hogy a nemzeti hagyományokat egészen *Gavrilo Princip*ig megalapozza, sőt egészen addig a bácskai pópa-lányig is, aki a köszöntésül nyújtott virágcsokorból rántja elő a revolvert 1941-ben, hogy a hozzálépő honvédtisztet mellbe lölje.

Vagyis a nemzeti függetlenség eszméje itt fokozottabb és méginkább önmagáért létező valami, mint a nemzeti öntudatra ébredés XIX. századi romantikus korszakában szinte mindenütt, s így a legvégletesebb önfeláldo-

Az oszmán hatóságok elleni felkelés (1804) Karadjordje (Fekete György) vezetésével nemzeti felkeléssé vált, nyomán pedig létrejött a szerb fejedelemség. (a Szerk.)

zás éppúgy megfér a legbrutálisabb szadizmussal, mint a legélethabzsolóbb hedonizmussal vagy a legharásolóbb önérdkekkel. Ugyanazon táborban és ugyanazon személyen belül is, többnyire ki sem billentve azt egyensúlyából, hiszen ez egészségesen extrovertáltak világában mindenre van magyarázat; mindenért mások hibásak. És mert az értékrend csúcsán a fegyverrel a kézben tanúsított hősiesség áll, és a "harcos" szerepe általában, a rablás is szinte természetes ártatlansággal minősül át zsákmányolássá, életünk kockáztatásának jutalmaként, de ugyanilyen derekasan megszolgált az élőködés joga is, hiszen az állami tisztségek megszerzésében szintén a hadi érdemek esnek döntően latba. Nem is igazán meglepő hát, hogy a függetlenséggel felérő széleskörű autonómia elnyerése után hamarosan már olyan hangok is hallatszanak, hogy az élet semmivel sem volt rosszabb a török alatt, mint a Szerbia állami létét részben fegyveres harccal, de inkább nem is akármilyen diplomáciai érzékkel, sőt megfelelő időben és helyen elhelyezett kenőpénzek segítségével újratereztő, zseniálisan analfabéta *Miloš Obrenović** fejedelem idején, aki a közoktatás- és közegészségügy alapjainak lefektetése mellett, ha kedve támadt rá, sajátkezűleg disznót is herélt, és akinek későbbi száműzetése idején a rámenős bécsi kurtizánok az aranydukátokat kiszedik a bőre alól is. Egyik életrajzírója szerint különben a fejedelem, minden erényével és hibájával együtt, egyfajta megtestesülése

a kor Szerbiájának. Talán a szerbségnek is. Vagy a "szerbiaiságnak" méginkább, mivel a szerbség messze túlterjed még Szerbián, semmiképp sem mentesen a különböző tájegységek kialakította mentalitásbeli árnyalatoktól. Ám a miloši inkarnáció szerbiaiként is az egyik oldal csak, mégpedig a túlsó, a kevésbé reprezentatív és kevésbé vállalt. Mert az "innenső" mégicsak a hősi, a vakmerő és kíméletlen, ahhoz a Karadjordjéhoz kapcsolódó, akit végül is a hatalmát, de országának alig kivívott önállóságát is féltő Miloš gyilkolt meg, hogy fejét a szultánnak küldje. Alkalmasint olyanféle reálpolitikai érzékből mindenekelőtt, amilyen napjainkban mintha azért nem lenne képes sehogysem érvényre jutni, mert közben Szerbia, attól tartok, nemcsak végtelenen, de végzetesen is túlgőzölte magát.

Mert az 1833-ban elnyert majdnem teljes önállóság a kezdetet jelenti csupán. A területi kiterjedést illetően jó ideig akár jogosnak is mondható, hiszen a ma is kemény magnak tekinthető korábbi belgrádi pasalikkal szomszédos területek lakossága nagy többségében szintén szerb, ám az újsütetű államocska a Portával megkötött egyezség értelmében telepíti ki az itt (s ma ismét) törökként emlegetett, de szerb anyanyelvű iszlám vallású lakosságot, átessékelve a töröknek megmaradt területekre, mindenekelőtt Boszniába és a Szondzsákba. Az uralkodó felfogás szerint nyilván helyesen és megérdemelten, hiszen ezek, függetlenül attól, hogy őseik

Vezetésével 1815-ben felkelés tör ki, eredményeként az oszmán kormányzat hűbéres fejedelemségként (1832) ismeri el Szerbiát. (a Szerk.)

hány nemzedékkel korábban lettek a Próféta követői, hitehagyott árulók, és hát az apák bűneiért a fiaknak kell bűnhődniük, ahogy ez meg nagyon írva... Mindenesetre a meglehetősen tarka népeségű Belgrádtól eltekintve, ahol sokáig még török helyőrség is állomásozik, ez az épp csak kikelt Szerbia-palánta, homogén nemzetállam(ocska)ként övezi körül magát egy rajta messze túlterjedő álom-állammal. Hogy azután, ahogy az álmok mindinkább teljesülésbe mennek át, egyre inkább találkozzék és ütközzék is egy másik ilyennel.

Azzal a szintén sok évszázaddal, amiről szerbként úgy szokás szólni csak, mint gyermeteg rögeszméről vagy holmi káros perverzioról.

*

Pedig a középkori horvát állam, legalábbis függetlenként, ha szerbnél kétszáz évvel korábban megszűnt is létezni, mivel "társországként" épült bele a történelmi magyar államba, az önkormányzat valamilyen formájával mindig is rendelkezett. Amellett, hogy a törökkel szembeni védekezés kényszere, a Zrínyiekben megtestesülő módon, hosszú időn át nagyon is szorosan kapcsolta az "Ugarska"-ként emlegetett és a történelmi társnépeink tudatában Magyarországgal nem egészen azonos Hungáriához. "Bajkeverni" így azután kezdett csak, hogy az Európában egyedülállóan anakronisztikus latin, illetve a nyilván közösen utált német nyelvű közéletéről a gyakorlat magyarra váltott.

Vagyis a viszály almája a nyelv lett, az, amit mi, nyelvünkben élők, könnyen lehetünk hajlamosak egyedül figyelmet érdemlő, nemzetmeghatározó tényezőként komolyan

venni. Amellett, hogy árvaságtudatunkban talán eszünkbe sem jut, hogy a közeli nyelvrokonság ugyanúgy bajok forrása lehet, mint a rokonalanság. Különösképpen a meglehetősen bizonytalan körvonalú szláv nyelvek esetében, ahol a nagyobb nép a kisebb nyelvet előszeretettel fokozza le nyelvjárássá, né tán a maga nyelvének elfajzott változatává, nem egyszer a lingvisztika tudományától várva el létező vagy álom-nemzetállamok igazolását. Olyanokét is, amelyekről idővel kiderül, hogy egybentartásukra nem csupán a nyelvrokonság, de az egynyelvűség sem képes. Mindenekelőtt éppen a valláskülönbség meghatározta kulturális különbözőség miatt, amin legfeljebb addig csodálkozhatunk, amíg eszünkbe nem jut, hogy Európában többvallású nemzetként a magyar, a némettel, hollanddal, szlovákkal, s némileg a csehvel és albánnal együtt (mert a román és az ukrán esetében igazi többfelekezethez mégsem beszélhetünk), tekintélyes kisebbség ugyan, de mégis kisebbség. Úgyhogy ahol a felnőttéválás elmarad, vagyis ahol a valóságos vagy fiktív veszélyeztetettség is létezik, ott a felekezeti hovatartozás nemzetmeghatározó tényezőként külön hangsúlyt kap. A katolikus hithez tartozás lengyelként az oroszsal és porossal, írként az angollal szemben.

A szerb és a horvát esetében hol az egyik, hol a másik részről érezve a támadást is jogos önvédelemnek. Annak a nyelvi majdnem-azonosságának köszönhetően, ami miatt a két nép állam-álmának találkozása egyaránt tekinthető testvéri ölelésnek és kölcsönös fojtogatásnak.

Megtetézve a *harmadikkal*, a sokáig merő délibábnak tetsző, most meg végképp annak bizonyuló jugoszlávsággal. A szerb részről napjainkban önfeladásra csábító horvát-katolikus eszelvésnek érzettel. Azzal, ami valamikor *Ivan Gundulić*-tal kezdődött, abból a Dubrovnikból, amely szláv ugyan és katolikus, de nem feltétlenül horvát is, és amely a nyugati és keleti kereszténység vízválasztója közelében ragyog kis adriai Velenceként, a maga mediterránságában reneszánszként, alkalmasint hitelesebben a Mátyás által Budán délszaki dísznövényként elültetettnél. Azzal a Tasso inspirálta költővel tehát, aki először veti fel az oszmán iga alatt nyögő délszláv keresztények felszabadításának elképzelését. Századokkal előzve meg azt a *Gáj Lajost*, aki a magyar országgyűlés tagjaként szónokolva fenyegeti meg a magyarságot, hogy a szláv tenger előbb-utóbb el fogja nyelni; azt a horvát Kazinczyként is emlegethető *Ljudevit Gajt*, az illir mozgalom elindítóját, aki a horvát és a szerb irodalmi nyelvet anélkül közelíti sikerrel egymáshoz, hogy a két nép nemzetudatát is "illírré" tudná átgyúrni. Hasonlatosan a szintén nem túlságosan magyarbarát Strossmayer gyakovói püspökhöz, aki viszont horvát Széchenyiként alapít Jugoszláv(!) Tudományos és Művészeti Akadémiát, ám hasztalanul kísérletezik a horvát katolikus és a szerb pravoszláv egyház valamiféle fúziójával – amíg csak apostoli királya, *I. Ferenc József* legfelsőbb rendeletére felhagyni nem kénytelen a politikával. Egészen Ady Endre markáns lenyomatát mindhalálig magán viselő ludovikás Krležáig, aki délszláv felbuzdulásból vállalja a hazaárulás

bűnét vagy dicsőségét, s szövik át a szerb csapatokhoz, ahol kezdetben osztrák kémként fogadják, mielőtt kieszmélve a háború mocsarából a lenini úton remélne a "balkáni kocsmán" túllépni. Később még annak a Titónak segítségével is, akinek kommunista mércével is túl keménynek tetsző ateizmusát és antiklerikalizmusát bizonyos szempontból talán nem is kellene túl szigorúan megítelnünk. Hiszen a vallás földi maradványaival az egynyelvű két nép közötti szakadékot kívánná betemetni, és hát ideológiailag képzett vasmunkásként sem kell feltétlenül tisztában lennie azzal, hogy a vallásokat semmiképp sem szabad az általuk (is) sok évszázadon át kialakított értékrendek reflexeivel összekeverni, még kevésbé pedig erőszakkal nyomni el őket, már csak azért sem, mert az erőszak megszüntével az éled újra leginkább, aminek feltámadása a legkevésbé mondható kívánatosnak. Mindenesetre a második világháború alatti kölesönös tömegmészárlásokból (amelyekben a hazaiak sokkal inkább jeleskednek az idegeneknél, és amelyeknek mindkét oldalon akadtak nemcsak eszmeileg, de sajátkezüleg, illetve – "késüleget" közreműködő szerzetes- és pap-résztevői is) a csetnikhez és az usztasához győztes harmadikként társuló partizán-martalócság a maga hasonló, de az áldozatok közt más elvek alapján válogató módszereivel akkor is kiutat kínált, ha ez másodsorra sem vezetett el végleg az áhított jugoszlávsághoz.

Ahhoz, ami valójában sohasem volt igazán áhított horvát részről sem. Legkevésbé az államiság, illetve a függetlenségi törekvések tekintetében, amelyeket irodalmi-kultu-

rális áramlatként időben ugyan megelőz, ám politikailag sosem válik benne igazán uralkodóvá. Mert a nemzeti öntudatra ébredő horvátorságon belül, azt követően, hogy a lovaszoborként Zágráb főterén egykor fenyegetően Budapest, ma viszont Belgrád felé forduló Jelačić bán vezetésével a sajnos nem túl megértő Kossuth ellenében, a többi nemzetséggel együtt a Habsburgokban való csalódást választja inkább, Bécs-barát, Pest-barát és délszláv-pánszláv irányzatok egyaránt megtalálhatók. Nem függetlenül a rég létező horvát-szerb ellentétektől, amelyeknek már akkor is vannak véres epizódjaik, mivel nem csak Gaj és az egy ideig bánként is működő *Ivan Mažuranić* költő-politikus létezik, hanem a Pesten filozófiából doktoráló *Ante Starčević* is, a nemes usztasa örökséget napjainkig továbbvivő Horvát Jogpártnak az az alapítója, akiről a három szerb elevenen megsütéséről szóló legendát ma is mesélik - előzményeként a náci Németország életre hívta Független Horvát Állambeli torokelvágásoknak, bunkóval és kalapáccsal való tömeges agyonveréseknek, eleven koponyákba való szögbeveréseknek, karsztvidékek földalatti üregeibe való levettetéseknek, egészen a horvát "poglavnik", *Ante Pavelić* *Curzio Malaparte Kaputt*-jában említett húsz kiló emberszeméig. Ámbár hogy mi igaz és hogyan mindabból, aminek inkább csak egyik oldaláról az elmúlt évtizedek során, mi, győztesektől megtizedelt déli perem-magyarok is épp eleget tanulhattunk, hallhattunk, olvashattunk, s ami ma, európai és ENSZ-megfigyelők ellenére is ellenőrizhetetlenül ismétlődik meg, arról nem könnyű bármit is szólni.

Mivel itt, minden, amiről hallunk, éppúgy lehet ellenkező előjellel is igaz, mint egyáltalán nem, ám aminek igazságként, álhírként vagy hazugságként részét képezi, az a maga totalitásában túlságosan is szörnyű ahhoz, hogy igaz ne legyen. Értve totalitáson a hagyományok megalapozta kölcsönösséget. Azzal is összefüggésben akár, hogy török uralta hazájából az elmenekült szerbségnek lakhelyül gyakran a kopár, s a jelentősebb településektől távoli hegyvidék jutott, szükségképpen együtt a "kecskés" elmaradottság állapotával. Vagyis egyfelől a lenézettek sérelmeket megtorló, barbár lázadó dühe gyilkol, másfelől a kulturális álfölnyéből fakadó szadista rendcsinálása – ott, ahol "nép" és "hatalom" összecsapása el sem választható igazán az etnikumok konfliktusától. Mert a gyökepek mélyen a múltba nyúlnak. Úgyhogy az állítólagos magyarosítási kísérleteiért húsz éven át intenzíven utált gróf *Khuen-Héderváry Károly*, horvát báni minőségében, éppúgy két egymás ellen acsarkodó népesség között egyensúlyoz, ahogy a mohamedán bosnyákok által is lakott Boszniában három között a délszláv kultúra értője és értékelőjeként, a nagy műveltségű *Kállay Béni*. Naivként is nyilván – mert hát létezhet-e hálátlanabb szerep a megértő helytartóénál? Pedig a szerbek történetéről könyvet is írt – amellet, hogy belgrádi főkonzulként hasztalanul próbálta meg kivonni az orosz befolyás alól azt a Szerbiát, amely mind kevésbé képes ellenállni a délszláv Piemontként kínálkozó szerep csábító démonának.

*

De ha már a párhuzamoknál tartunk, miéért ne emlegethetnénk a harcias Szerbiát akár Spártaként is, netán a majdani délszláv hegemónia kérdésének másik pólusát jelentő horvát Athénnal, Zágrábbal szemben. Még ha létezett "Szerb Athén" is, a Szerbia területén sokáig kívül eső bácskai Újvidék, annak ellenére, hogy a város lakosságának többsége nem kis ideig még jugoszlávvá válását követően sem szerb, de ahol a múlt századi szerb műveltség intézményei egyre inkább összpontosulnak. Mert errefelé másfajta, polgárosultabb szerbség él, a Habsburg-monarchia nyelvi-etnikai-kulturális többszólamúságához inkább alkalmazkodva. Romantikus nemzeti hevülettől is áthatottan, de a környezet és Európa egésze iránt is nyitottabban – aligha véletlen, hogy a múlt század szerb irodalmának legjelesebbjei zömükben innen származnak. Nemcsak kultúrát, szellemi hatásokat közvetít azonban Szerbia felé ez a vidék, hanem annak hordozóit is: pedagógusokat, jogászokat, orvosokat, mérnököket exportálva. Abba a kis szerb fejedelemségbe, majd királyságba, ahol ezek a "prékóiak" – ahogyan itt azokat a Dunától és a Szávától északra élőket nevezik –, nem egyszer jelentős állami tisztségeket is betöltenek, alkalmasint az őshonosok bosszúságára. Túl a kenyérrigységen, feltehetően a "másság" miatt, a kisebbségi komplexust szülő kulturális többlet következtében, és aminek nyomelemei, mintha még mindig kísérténeek. Ha másban nem is, hát olyan alkalmak kiobbantotta indulatokban, amilyenekről egy egyes házasságából keserűvé jzánodott női telefonhang is vall nemrég: "...meg-

mondták kerek-percec, te, még ha nem is lennél magyar, akkor se tartoznál igazán közeink, te akkor is prékói vagy..."

Bár Szerbia mind militánsabb piemontoskodása egyelőre nem északra irányul, s nem is a jugoszlávság jegyében nyilvánul meg, sokkal inkább délre, az akkori szerb állam határain túli szerbség felé, a Rigómezőre, a Szandzsákra és a dušani örökség jogán Dél-Szerbiává álmódott Macedóniára tekintőn, arrafelé, ahol a balkáni háborúk idején majd, korabeli újságok híradása szerint, a szerb hadsereg súlyos vérengzéseket hajt végre az albán és cincár falvakban, hasonlatosakat a románok által véghezvittekhez a dobrudzsai bolgárok között, bár a felsorolás itt nyilván még kiegészíthető, mivel ezeken a tájakon a népiértés mintha magától értetődően illeszkedne a hadviseléshez... Vagyis az egyelőre még nem vérbe borult Európa, akárcsak ma, borzadhat és botránkozhat, távolbalátás híján hatékonyabb oda nem figyeléssel kímélve meg magát a felesleges ártalmaktól. De a szerb hazafias tekintet azért nyugatra is irányul, az egy ideig még töröknek megmaradó Boszniára, amelynek osztrák okkupálását, majd anektálását az össz-szerbséget egységbe álmódók merényletig menően zokon is veszik. Mert az egyesülést-terjeszkedést szorgalmazó politika célja sokáig mégis inkább a szerb és nem a délszláv egység, a hagyományos szerb címer négy cirill SZ (C) betűje akkor is az egyedüli megoldást jelentő szerb egység hirdetője, ha azt olykor maguk a szerbek is összekeverik a jugoszlávsággal.

*

Mert ami a jugoszlávot illeti, kulturális-irodalmi elképzelésből ugyan politikaivá is átnövi magát, ámde anélkül, hogy a népben igazán gyökeret verne. Annyira legalábbis nem, hogy a szerb identitástudat helyébe a jugoszláv lépjen. Annak ellenére hasonlatosan a horváthoz, hogy egyes vidékek szerb-horvát anyanyelvű katolikusai olykor inkább dalmátok, bunyevácok, sokácok, bizonyos késéssel és ma sem egészen egyértelműen kötődnek ahhoz a horvát nemzethez, amelynek egyes értelmiségie az első világháború alatt körülöngicsélik, s ötletekkel is bombázzák az egy ideig a központi hatalmak által meghódított Szerbián kívül került szerb vezetést, vagy ágálnak a Masaryk-Beneš-féle cseh emigrációval közösen a nagy emigrációval közösen a nagy szövetségeseknél a szláv érdekekért. Ám a Monarchia horvát ezredei, egészen a nem is annyira katonai, mint gaz-

dasági összeomlásig, hűség dolgában alig különböznek Európa katonáitól és balekjaitól – a magyaroktól. És szinte az utolsó pillanatig nem világos, mi is következik ezután, Nagy-Szerbia-e vagy Jugoszlávia, a Monarchia délszláv részeinek leválására azután kerül csak sor, hogy az antant győztesei elhatározzák a Habsburg-birodalom felosz(la)tását. Akkor alakul meg, annak ellenére, hogy a "jugoszláv" szó rég megszületett már, előbb a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság, a Monarchiától örökölt szóhasználatból elve három "néptörzs" államaként; népszavazást meggyőzően aligha helyettesítő lelkesen csatlakozó népgyűlések, különféle "nemzeti tanácsok" határozatainak segítségével.

Hogy az együttélés nehézségei szinte azonnal elkezdődjenek.

Mindenekelőtt az eltérő kulturális hagyományok következtében, ami nem minden szempontból nézve szintkülönbség is. Bár a kultúrák abban az értelemben egyenértékűek csak, hogy "tulajdonosaik" számára olyan belső használatra való értékrendet és jelrendszert képeznek, amely "befelé" ugyan mindig betölti feladatát, ám újabb korok civilizációs követelményeinek jól, vagy kevésbé jól is megfelelhet. Jól, ha a racionális, intellektuális és individualisztikus elemek dominálnak benne, és kevésbé jól, ha az emocionálisak, mitikusak és kollektív jellegűek uralkodnak. Szívesen említeném különben a demokritikusságot is, csak hát a horvát többletet illetően inkább egyfajta liberalizmusról lehet szó, s a jogállamiságról, arról, ami főleg a dualizmus korában mégiscsak jellemzője volt a K.und K.-nak. Ellentétben Szerbiával,

írnám le, ha nem jutna eszembe egy állítás az első világháború előtti Szerbia demokritikus jellegéről. – "Lehet, hogy demokrácia volt, de paraszti", mondom erre, amit beszélgetőtársam készséggel el is ismer, mintegy megerősítve, hogy a dolog lényege épp ebben rejlik. Külön a szerb társadalom patriarchalizmusa miatt is, ami óhatatlanul tekintélyelvű személyiséget fejleszt ki, erőkultuszt szül, s a kreatív adottságokat sem fejleszti éppen. Ilyen társadalomban, még ha meg is van a szólás-, sajtó- és gyülekezési szabadság, népakaratként az egyének többségének akarata helyett inkább kollektivistá reflexek érvényesülnek. Nyilvánvalóan annak következtében, hogy Szerbia nemessége, hasonlatosan más balkáni államok nemességéhez, a török hódítás nyomán eltűnve, a csupaszon maradt parasztságot egyedül a szintén paraszti "emberanyagból" táplálkozó egyházra hagyta. Vagyis a szerbség, noha az egykori szerb királyi udvarban, amint azt ma sokan szinte sztereotíp módon hangsúlyozzák, előbb ettek késsel és villával, mint a sokáig barbárabb Frankhonban és Albionban, oly mértékben vált "történelemileg csonka nemzetté", hogy az öntudatra ébredés korának mindkét fejedelmi családjá, a Karadjordjević és az Obrenović-ház, szintén paraszti gyökerű kereskedőrétegből nőtte ki magát. Látszólag a szerbségnek abból a monarchikus beállítottságából fakadóan, ami azért nem különleges nemzeti sajátosság, mert az államiság múltjával megáldott vagy megvert népeknek többnyire monarchikus múltjuk is van.

Más kérdés, csakugyan a "Nemzeti életéről" bizonyítja-e, hogy miközben a Balkán

más, államiságukat visszanyerő nemzetei, Európa gyámkodása mellett, facér Hohenzollern vagy Coburg hercegeket emelnek trónra – a szerbség két egymással rivalizáló nemzeti uralkodóházat is kitermel; féltő, hogy túlságosan is a maga számára csupán, mivel ezek az újjazdagnak tetsző dinasztikiák feltehetőleg a horvátok és szlovénok azon részének sem imponálnak különösebben, amelyik nem feltétlenül híve ugyan a Habsburg-háznak, ám mintha utólag mégis arra döbbenne rá, hogy annak stílusához alkalmasint jobban hozzászokott, semmint maga is hitte volna.

*

A horvát nemesség ugyanis a századok során megmaradva, nagyjából a magyarhoz hasonlóan, ám részben idegen elemekkel is összekeverten vált polgárosodva a nemzeti öntudat hordozójává. Olykor a közös délszláv haza híveként emlékeztetve arra a jó házból való úrilányra, aki fehér lányszobájában ábrándozva, daliás jövődöbelijének bárdolatlanságát észre sem veszi, illetve azt hiszi, hogy választottját megnevelheti, "kikapálhatja". Nem mintha nem lenne a horvát parasztság is elmaradott, ám létezik fölötte egy nem paraszti uralkodó osztály, no meg egy nemzetközi világegyház, amely nem paraszti kulturális értékminták szerint is befolyásolja. Vagyis: a népmertalitás egymástól eltérő, noha az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy az egyazon vidéken rég együttélő szerbek és horvátok életszemlélete és szokáskultúrája, eltekintve a valláshoz szorosan kö-

tődöktől, alig különbözik egymástól, sőt az utóbbi évtizedekben valószínűleg méginkább "összerázódott".

A déli-délkeleti tájakról való beszivárgás vagy éppen beözönlés ugyanis mindjárt az első közös délszláv állam létrejöttékor kezdődött, nem utolsósorban a központilag ki-nevezett nem őslakos tisztviselők áradatával. Olyan tájakról valókkal, ahol bizánci örökségként vagy törökhagyásként az önkényeskedés a korrumpálhatóság a tisztségviselésnek szinte az ártatlanságig természetes velejárója. Mert lehettek ugyan korruptak a Monarchia hivatalnokai is, sőt nyilván külön magyar "korrupciós kultúráról" is beszélhetünk, alkalmasint horvátokról is, a most hatályba lépő szükségképpen "stilisztikailag" is újnak minősül. Mivel ez a gyakran sivár szülőföldről "dús vadászmezők" felé kirajzó had nem csupán eltérő modorát, illetve modortalanságát hozza magával, azt, amibe a korábbi urak kasztjellegűen egymás közötti "pertu"-jától lényegileg különböző parlagias (le)tegezés is befér, hanem hozza tisztségeinek szerb hivatalos megnevezését is a korábban használatos horvátal szemben. Mert a "más-ság" akkor lesz csak nehezen tolerálható igazán, ha parancsoló módon fejezi ki magát, olyanok részéről érve felülről bennünket, akiket alattunk lévőeknek érzünk. Hiszen más lezserül mellőzni valamilyen viselkedési normát, s más nem is ismerni, más tudatosan, idézőjeles nyomaték kedvéért használni obszcén szavakat, s más azokat beszédünk természetes részeként szinte észre sem venni. Ahogy spontánul szenvedélyesnek lenni is más, és más megleckéztetően visszafogott-

nak. Olyannak például, amelyennek a Jugoszláv Kommunista Szövetség utolsó elnöke (vagy főtitkára?) *Stipe Šuvar* is mutatkozott... ki emlékszik ma már rá különben, ám számomra éppen hideg mosolyú, de pózolás-tól sem mentes pengevillogtatása maradt emlékezetes a vég kezdetét jelentő utolsó pártkongresszuson, szemben a furkósbottal hadonászó, vérmes Miloševićyal. Mert ez a kétfajta alapállás mintha elmaradhatatlan kelléke is lenne a két nép kapcsolatának, megjátszhatóságában, sőt megjátszani szinte kötelező érvényében. És hát a hazulról hozott eltérő viselkedés könnyen lehet a házas-ságban tányérhajigáló jelenetek okozója, amiért is a szerb és horvát kapcsolatokat tanulmányozva nehéz megszabadulni a feltevéstől, miszerint az érdekek ütközése mellett, izlésbeli tényezők is alakítói lehetnek a történelemnek; mindjárt az együttélés elején olyan családi viharokat is kiobbantva, amelyen a képviselőházban a horvát parasztpárti Radić-fivérek meggyilkolása.

Vagyis a második világhégés kezdetekor már szinte okunk sincs afelett csodálkozni, hogy alig valamivel azután, hogy Belgrád népe "Inkább háborút, mint egyezményt!" kiáltással a háromhatalmi egyezményt aláíró kormányt megbuktatva szörnyűséges terrorbombázást zúdít saját fejére, a bevonuló Wehrmacht egységeit virágosó fogadja Zágráb utcáin. Nyilván nem kis mértékben járulva hozzá, hogy az újbóli győztesek a "fasiszta nemzet" címkéjét a horvát népre is ráragasszák.

*

Szemben a "demokratikus" szerbvel, illetve ellenségei szerint nyilván a "kommunistaival" – jutunk el immár a szerbség állítólagos *negyedik* tartópilléréhez, a kommunistaellenességhez. Úgy vélekedve, hogy a kommunizmus, amikor a "kizsákmányolás megszüntetése" érdekében osztályharcra, forradalomra buzdít, nemcsak az uralkodó osztály hatalomtól való megfosztására, sőt elpusztítására törekszik, hanem a szellemi elit megsemmisítésére is egyúttal, egyszerűen mert a szellemiek többnyire ott vannak, ahol az anyagiak is, jószerevel annak az értelmiségnek a birtokában, amely zömében a kizsákmányolóként meghatározhatók sorából származik. Illetve, eltekintve a beilleszkedni képtelen zsenik és álzsenik, valamint a versengésből kihulló selejtesek forradalmárkodásra hajlamos kivételétől, többnyire őket szolgálja. Akaratlanul is, hiszen, ha meggondoljuk, hogy miképpen szolgálhatja nemzetét valaki úgy, hogy ne az uralkodó réteget is szolgálja, akkor éppúgy hiányzik a csálhatatlan recept, mint ahhoz, hogy miként fosszuk meg hatalmától az uralkodó réteget anélkül, hogy esztől is ne fosszuk meg azt a társadalmat, amelyet – elméletileg legalábbis – előnyére kívánunk megváltoztatni. Ha viszont nemzetben gondolkodva "nacioanlisták" vagyunk, egyúttal kommunistaellenesek is vagyunk, csak mert nemzetünket dánként lefejezni éppúgy nem óhajtjuk, mint szingalézként.

Még ha kérdés is, csakugyan oly sokat vesztett-e a szerbség akár a jugoszlávsággal, akár a kommunizmussal. Figyelembe véve, hogy a másik oldalon szintén versenyt kár-

hozottatott jugoszlávságot és kommunizmust egyaránt szívesen tekintik pusztán a nagy-szerbség álcázásának, ami persze szintén primitív egyszerűsítés. Bár a jugoszlávságot illetően, a közös délszláv hazából a török elől, majd alól többször és többfelé kirajzott szerbség túlnyomó része Jugoszlávia létrejöttével mégis csak egy államba került, még hozzá más, nem szláv népek rovására, ami a nacionalizmus logikája szerint általában sem számít, s így nem is tekinthető külön szerb bűnnek. Ám a két háború közötti "régí", azaz most már "legrégibb" Jugoszlávia akkor is nem kevés joggal minősítható Nagy-Szerbiának, ha a Protićhoz hasonló szemléletűek szerint megalakulásakor kezdődött el a szerb identitásnak az az önfeladása, amelyet azért nehéz tragikusnak éreznünk, mert semmi köze a lényeghez, az anyanyelviség elvesztéséhez. Közé inkább ahhoz van csak, hogy előrehaladtával a szerbség kevésbé lett pravoszláv és bizánci, kevésbé cirill betűs, kevésbé bezárkózó a maga kultúrájába, ahhoz hogy világibbá váljék, európaibbá. Na meg hogy a egyes lakosságú területeken (ezúttal nem a nemslávok által is lakottakra gondolok), ha nem élvezi a hatalom külön védelmét, az európaibb reflexű horvátsággal nem állja a versenyt, minél inkább hagyományos értelemben vett szerbnek marad meg, annál kevésbé. Vagyis miközben a horvát gyomor nem veszi be az ejtóernyősként nyakába pottyantott állami tisztviselők balkániságát, a sokszor bunkóként lekezelt szerbség úgy érzi, saját véráldozatok árán kitágított hazájában szorul háttérbe – pedig még horvát és szlovén testvéreit is felszabadította a Habsburg elnyo-

más alól.

Másodszorra pedig a hitleri és egyéb megszállók alól, lévén viszont abban a megalapításban is némi igazság, miszerint a népfelszabadítóként emlegett partizánháborút szerb harcosok vívták meg horvát kommunisták vezetésével. Hiszen belegendolva a dolgokba, nem is nagyon történetelt ez másképp. Ha egyszer a szerb békétlenség nélkül is szerbirtó usztasa téboly mindenekelőtt szerbeket kényszerített partizánsorba, ellenben az eredetileg szociáldemokrata munkásmozgalom gyökerei a fejletlenebb és az első világháborúból győztesen kikerülő Szerbiában gyérebben voltak fellelhetők, mint a fejlettebb, de legyőzöttől feltrancsírozott Monarchiában. Emellett a szociális forradalmakat mégiscsak a vereség nyomora szokta életre hívni, s nem az olykor még üres hassal is himnuszéneklésre készítő győzelmi mámor. Vagyis a Tito-féle vezetésben viszonylag kevés a szerb, nem kis sérelmére, sőt annak ellenére, aggodalmára is a szerbségnek, hogy a második Jugoszlávia ugyanúgy az ő számára jelentett térnyereséget, mint az első megszületése. A Vajdaságban például, amely "hála" az itteni németiség kiirtásának-elűzésének és a magyarság megkritikálásának, illetve a boszniai, líkai, zagorjei szerbek betelepítésének, a második világháború után válik csak szláv többségűvé. Bár a horvátok térvesztése is nyilvánvaló, a horvát tagköztársaság bizonyos vegyeslakta területein horvátoknak lenni nem feltétlenül előny, még kevésbé dicsőség.

Szlavóniai származású és partizánmúltú kórházi szobatársam, kinek anyja egyébként

falufelperzselő usztasa-megtorlás folytán szenved tűzhalált, az ötvenes évek második felében meglepéssel konstatálja, mennyivel kevesebben vallják magukat horvátnak, mint a háború előtt. A hatvanas évek közepén viszont egy, a horvátországi Eszékről közös szülővárosunkba hazlátogató feleség meséli, miképpen bocsátották el munkahelyéről férjét, majd vették vissza hosszú pereskedés után, csak mert fel merete tenni a kérdést, miért a szerb és miért nem a horvát zászlót tűzette ki a szövetségi lobogó mellé valamelyik állami ünnepen a gyár igazgatója. Hiába horvát és szlovén többségű a csúcsvezetés, a háborús érdemeket díjazni kell. Úgyhogy míg a szerb népesség a mostani földcsuszamlásig Horvátország lakosságának 16 százalékát tette ki, a horvát(!) pártban 40 százalékban volt képviselve, s hasonló arányokat emlegetnek a rendőrséget, az állambiztonsági szolgálatot és a hadsereg tisztikarát illetően is, ergó, a hatalmi térnyerés a számbelit messze meg is haladja. És ahol egy etnikum privilegizáltsága ennyire szembeütő, ott a kiegyenlítődést a tőle hátrányosan érintettek elnyomásként élik meg, sőt minden változás pusztá lehetősége is alkalmas lehet pánik szülte agresszió kiváltására.

Amint az Kosovóban történt, ahol a szerbség térvesztése azért valóságos, mert nyelvi is az, ám mindenekelőtt az albánság szaporasága, szívóssága és igénytelensége következtében jött létre.

*

Vagyis a térnyerés minden vonalon egyértelmű - kivéve a szellemeket. Vagy inkább a szellemiséget. Aminek illusztráló epizódjai közt ott az a képernyőn látott horvátországi szerb menekült is, aki szerint hogyan is lehettek volna ők kiváltságosak, amikor a horvátokból mindenféle doktorok, belőlük meg rendőrök lettek. Vagy az a majd három évtized előtti tévé-vetélkedő a horvátországi Varasd és a kelet-szerbiai Zajecar diákjai közt, ahol szegény zajecari gyerekek főleg olyankor "kukulnak meg", amikor európai-nemzetközi tárgykörű kérdésekre kellene válaszolniuk, mivel inkább csak a maguk heroikus-epikus-népi-nemzeti kultúráján belül képesek eligazodni. Feltehetően nem csupán önhibájukból.

Előkerül itt szerb irodalomtanár ismerősöm esete is azzal a tanfelügyelőnővel, aki már-már a honleányi könnyek határán illeti szemrehányással, amiért az az osztálynaplót latin betűsen vezeti: amikor az "igazi" szerb írásbeliséget mégis csak a cirill írás jelenti. Pedig hosszú időn át hódít itt a latin betű: a lapok, folyóiratok, könyvek egy része, főleg a képzetesebb rétegeknek szántak. Belgrádban is latin betűsen látnak napvilágot; vagy esetleg kétféle változatban, nem utolsósorban a cirillt eleve "rühellő" nyugati országrész piaca érdekében. De sokáig a tévéadások feliratozása is jobbára latin betűs, logikusan vezetve el egy néhány év előtti riport vészharangkongatásáig: hová jutunk, ha már a belgrádi utcák gyakran nem szalonképes falfirkái is többnyire latin betűsek? – És feltehetően a Coca-Cola- és rock-kultúra hatásaként is van ez, amely a maga felszines nyugatiságá-

ban, amint láthatjuk, aligha tekinthető a legbizantiánusabb népi-heroizmusba való visszahanyatlás akadályának, bár nyilván akadtak, akik ebbe külön is besegítettek. Holott ha a szovjet tömbről leváló jugoszláv szocializmus hozott sikereket is, legyen bár szó látszat-szabadságról, látszat-demokráciáról vagy a fogyasztói társadalom olyan látszatáról, ami miatt a táborbeli sorstársak sokáig írgykedtek ránk, úgy ez nem is lehetett egyéb latin betűsnél. Átvitt értelemben persze, de személyekhez kötöten is akár, mivel az öngazgatás zsonglórmutaványának kiötölője mégsem véletlenül Tito jobb keze, a szlovén Kardelj, szemben bal kezével, a szerb Rankovićyal, aki bukásakor készségesen bevallja, mennyire képtelen az inkább csak félreérthető megértésére. És aki szúrós tekintetű főrendörként, a jovialis Kardelj által őszintén vagy csalárdul kínáltakat rendre visszaveszi, mindenekelett a kosovói albánoknak lesz kíméletlen elnyomójává - e minőségében is sírják vissza sokáig a nagyszerbség képviselői.

Többé-kevésbé rejtett híveiként azon nacionalizmusok egyikének, melyek közül ez ellen alighanem azért folyik a küzdelem különösképpen hatástalanul, mivel ez a nacionalizmus önmaga előtt is keményvonalas kommunistának álcázottan államfenntartó erőként hiúsítja meg, hogy az időnkénti reformkísérleteket, főleg az ország európaibb tájain, komolyabban vegyék a kívánatosnál. Nem mintha közülük a vakmerőbbek vagy ügyetlenebbek, megkapva a minden irányban kiosztott egyensúlyfenntartó pofonokat, nem válhatnának nemzetük mártírjaivá.

Alighanem azért szaladva a rúd elé, amiért a hagyományos nemzeti reflexek hordozói túlságosan nehezen tudnak a kommunistaság hosszú időn át jól bevált s így már-már valódi ábrázatnak vélt álarcától megszabadulni. De elképzelhetően tán annak a szellemiségnek a következtében is, ami miatt a háborúban megnyerteket Szerbia békében mindig elveszt.

Amint az már végképp nyilvánvalónak látszik, a jugoszláv ságot is. Mindazzal együtt, amit jelentett.

*

Állam-álmokban csalódottan vetve el a mesterséget, s térve vissza a "természeteshez". Ahhoz a szerbséghez, aminek Protić által említett négy tartópillére közül, attól tartok, mindössze kettő, a pravoszlávság és az államiság tekinthető igazán valóságosnak. Ám közülük a pravoszlávság mindjárt egy kirekesztő nemzeti önmeghatározás forrásává is lesz, veszélyesnek tetsző "nemzeti fundamentalizmus" okozójává. Múltba mutatóvá és regresszívnek tetszővé is, hiszen a "fundamentum" szükségképpen jelenti a régít, nemcsak a "jó öreget" és megbízhatót, ahová kudarc esetén menekülni szokás, hanem a barbárt és a primitívet is – aminek beilleszthetetlenségét korunk értékrendjébe és szűkebb-tágabb nemzetközi környezetünkbe, mind ösztönös hordozói, mind pedig tudatos megfogalmazói valószínűleg befelé fordultságuk következtében képtelenek észrevenni. Feltehetőleg azokat hibáztatva, akik szerbségüket lenyeletni hagyták a jugoszláv sággal.

Azzal, ami napjainkra úgy vált végzetes tévedéssé, hogy eredetileg történelmi kihívás volt. Csak mert egy adott térségben adott volt egy azonos vagy azonossá formálható nyelven beszélő és nyilván közös eredetű népesség, amiből a nemzetállam divatjának idején annyira kézenfekvő feladatként kínálkozott egy közös haza létrehozása, hogy azon lehetne csodálkozni, ha ideája nem születik meg. A többihez "elég" volt a "körülmények összejátszása".

Valójában azonban szűkebb határok közötti létjogosultságát sem igen lehet kétségbevonni. Illetve, tekintettel az időközben jóvátehetetlenül megtörténtekre, "lehetett volna". Mivel itt óhatatlanul akkor is beugrik a profi történészek szokásos kifogása, hogy ti. a "mi történt volna, ha?" kérdésre értelmetlen választ keresni, ám úgy hiszem, nélküle a történelem tanulmányozása ugyanolyan céltalan lenne, mint a jövőndő faggatása. Számunkra is akár, akik itt déli perem-magyar-ként elfogadni vagy éppen szeretni ezt az országot annyira voltunk képesek, amennyire hagyta magát, vagy amennyire be tudtuk csapni magunkat. Úgyhogy márcsak emiatt is nehezemre esne csődjének legfőbb okát nem abban látni, sőt dilettáns módján nem afelett sajnálkozni, hogy bár Jugoszlávia a nemzetállam eszméjének jegyében alakult meg, nem sikerült hozzá megfelelő keretben tartott jugoszláv nemzetet is találni. Pedig létrehozói és sorsintézői ezzel többféleképpen is megpróbálkoztak.

A már említett három törz s (Szerb, horvát, szlovén) vagy inkább három fejű egy törz sű egynemzetet követően, a "második Jugo-

szlavia" idején a "jugoszláv" nemzeti hovatartozásnak azzal a fikciójával, ami az etnikai és politikai nemzet felemás keverékeként nemcsak a "szerb", "horvát", "montenegrói" és "muzulmán" megjelölés helyett állhatott, hanem a "szlovén", "macedón", "albán", "magyar" stb. helyett is – olyan kategóriák helyett is tehát, amelyek kívül esnek azon a körön, amelyet Gajék nyelvi alapon a maguk idejében "illír" nemzetként kíséreltek meg összefogni. Mesterségesen, ha úgy tetszik, ám ma is indokoltta téve a kérdést, mit veszít az a szerbhorvát anyanyelvű polgár, aki magát "jugoszláv"-ként definiálja, feltéve, hogy a vallási gyökerű "másodlagos nemzetmeghatározók" nem sokat jelentenek számára. Ahogy a mindennapok szintjén nem is jelentettek azoknak, akik jobbára városlakóként, szomszédaik másságát nyelvi eltérés híján netán észre sem vették, és akik az elmaradottság odvaiból kiröppenő démonok áldozataiként most riadtan kérdik, miért kérik tőlük számon, amiről ők már-már megfeledeztek. Mert hát aligha véletlen, hogy a nagyszerbség boncainak bázisát elsősorban az írástudatlanság hagyományaiba fulladt falu jelenti, de ugyanerre épül a túloldal szintén szélsőséges ellenreakciója is, a hétköznepoknak abba a jugoszlávságába rontva bele,

aminek a politikai programok jugoszlávságához vajmi kevés köze van, ám a mindennapok emberi kapcsolataihoz annál inkább. Azokhoz a barátságokhoz, szerelmekhez, házasságokhoz, hivatali vagy üzleti kapcsolatokhoz, amelyeknek felbomlása vagy szétrombolása, a halottakon, sebesülteken és romokon túl, a lelkek síkján is jelzi a jugoszláv tragédia abszurditását.

Mindenütt, de különösen a sorsa ellen az utolsó pillanatban is kétségbeesetten védekezni kívánó "legjugoszlávabb" Boszniában, amelynek egynyelvű, de három nemzetű lakossága anélkül esik olyan pusztító vallásháború áldozatává, amelynek valójában nem sok köze van a valláshoz, és ahol a korábban gyors ütemben világiasodó mohamedán bosnyák nép, alkalmasint a pluralista és toleráns Európa szégyenére, végső veszélyeztetettségében tántorog bele az iszlám fundamentalizmus ölelésébe. Feltéve, hogy államának az a vallási alapon történő nemzeti kantonokra való felosztása sem lesz képes megvédelmezni, ami ekkor is a svájci minta neveltséges torzképének hat, ha nincs más megoldás.

Ha pedig nincs... kell-e vajon több, hogy csödről beszéljünk? Értsük ezen akár Európa, akár a történelem, akár az emberi értelem csődjét. *(1992. október - november)*

